

De ruimte is geen vaststaand gegeven, maar de uitkomst van maatschappelijke krachten, een sociale constructie. Zo kan de voorgenomen sloop van een naoorlogse boerderij op het landgoed van Maxima en Willem-Alexander ineens uitgroeien tot een icoon van de arrogantie van het koninklijk huis. En komen de geplande luxe appartementen er (misschien) toch niet. Een interessant perspectief op ruimte, ook in het aardrijkskundeonderwijs.

De inrichting van de ruimte is de uitkomst van maatschappelijke krachten. De plannen van provincie en gemeente voor een hoogwatergeul en de gebiedsontwikkeling (IJsseldelta-Zuid) ten westen van Kampen stuiten op veel verzet. Hoewel de realisatie nog niet zeker is hebben provincie en gemeente al diverse percelen in de omgeving aangekocht. Wie gaat het winnen?

FOTO: HERMAN ENGBERS/HH

De handelingsgerichte geografie in de klas

De geschiedenis van het geografisch denken is terug te vinden in het rijtje vragen dat het aardrijkskundeonderwijs hanteert. Dat begint met 'wat is daar', 'hoe is het daar', 'waarom is het daar' en 'waarom is het daar zo?' Aardrijkskunde richt zich dan op de vraag welk samenspel van natuurlijke en menselijke factoren ten grondslag ligt aan het ontstaan van een landschap of aan de spreiding van menselijke activiteiten. De ruimte wordt gezien als een *container* met natuurlijke en antropogene omstandigheden. In de *ruimtelijksysteembenadering* worden dezelfde vragen gesteld, maar verschuift het accent naar de spreiding van en relaties tussen objecten in een gebied en relaties met andere gebieden. Ligging, afstand, toegankelijkheid en bereikbaarheid zijn in deze benadering bepalende factoren voor het ontstaan van interacties binnen het gebied en met andere gebieden.

In de *behaviorale benadering* wordt dit in het aardrijkskundeonderwijs nog aangevuld met de vraag 'hoe beleeft men dat daar?'.

De drie benaderingen bieden elk een ander perspectief op de werkelijkheid en vullen

elkaar aan. Maar hoe verschillend ook, ze zijn alle gebaseerd op de idee dat de ruimte een bestaande entiteit is waarbinnen het menselijk handelen vorm krijgt. In de *handelingsgerichte benadering*, gebaseerd op het werk van Giddens, Werlen, Paasi, Thrift, Gregory en Soja, is de ruimte geen vaststaand gegeven dat onafhankelijk van de mens bestaat, maar het resultaat van ruimtelijk gedifferentieerd handelen. Mensen geven vanuit hun achtergrond, kennis en belangen betekenissen aan de ruimte. Dat uit zich onder andere in ruimtelijk handelen, bijvoorbeeld het bewust opzoeken of vermijden van bepaalde plaatsen, het wel of niet voor langere tijd ergens verblijven, en specifieke uitingen in taal of gedrag. Naarmate die individuele ruimtelijke handelingen meer overeenstemmen

Ruimtelijke structuren zijn deels uitdrukking van verschillen in machtsposities

en op elkaar aansluiten ontstaan min of meer dominante ruimtelijke patronen en (betekenis)structuren. Sommigen hebben daar een grotere stem in dan anderen. Ruimtelijke structuren zijn dan ook deels uitdrukking van verschillen in machtsposities. De ruimte is dan niet het uitgangspunt en de voorwaarde voor, maar het resultaat van menselijk handelen, een sociale constructie. Het object van studie verschuift van de ruimte naar het ruimtelijk handelen. Geografen die werken vanuit de handelingsgerichte benadering leggen veel nadruk op de manier waarop mensen over de ruimte of een ruimtelijk verschijnsel communiceren. Wie doen mee aan het debat, vanuit welke posities en belangen spreken en handelen ze en wat zijn daarvan de (bedoelde en onbedoelde) gevolgen?

Deze handelingsgerichte benadering werd afgelopen voorjaar nader uitgewerkt voor het aardrijkskundeonderwijs door een aantal vakdidactici uit Duitsland tijdens een studiedag voor aardrijkskundeleraars aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Ze gingen daarbij uit van een praktijkvoorbeeld; de overstroming van de Elbe in 2002.

Een geograaf die het overstromingsgebied beziet als een *ruimtelijke container* zal vooral willen weten hoe de verschillende factoren binnen die container samen deze overstroming veroorzaken (figuur 1). Hij onderzoekt dus de samenhang tussen geofactoren als klimaat, reliëf, bodem en vegetatie, en sociale, economische en culturele factoren als economische structuur, bevolkingsopbouw, nederzettingenpatroon, historische ontwikkelingen en ruimtelijkeordeningsplannen en politieke verhoudingen. Daaruit blijkt dan dat de dichtheid bebouwing een belangrijke oorzaak is voor het ontstaan van overstromingen. Hoge bevolkingsdichtheid en hoge grondprijzen maken het aantrekkelijk landbouwgrond om te zetten in woonwijken en bedrijventerreinen. Door de 'verstening' van het gebied neemt de natuurlijke opslagcapaciteit af en komt het water sneller en in grotere hoeveelheden in het oppervlaktewater. Zelfs geringe neerslag veroorzaakt dan al snel plaatselijke overstromingen. Naast deze min of meer normale omstandigheden kwam daar in augustus

Vooraf de massamedia waren debet aan de iconisering van het stroomgebied van de Elbe als levensgevaarlijke regio

2002 nog een uitzonderlijk lange periode met enorme hoeveelheden neerslag bij. Een aardrijkskundedocent die werkt vanuit deze benadering laat de leerlingen op zoek gaan naar gebiedskenmerken en interne relaties tussen verschijnselen in het gebied en algemene en specifieke omstandigheden.

De omstandigheden in Dresden en omgeving worden echter ook beïnvloed door de situatie elders. Daarmee komen we bij de tweede benadering: *ruimte als een samenhangend systeem van plaatsen en verschijnselen*. Door de overstroming van de Elbe in een groter ruimtelijk kader te plaatsen wordt duidelijk dat de omstandigheden in Dresden en omgeving niet los te zien zijn van ontwikkelingen die zich elders hebben voorgedaan.

Zo is de waterafvoer in Tsjechië, in de bovenloop van de Elbe, grotendeels gereguleerd en kan het water versneld naar Dresden wegstromen.

De derde benadering richt zich op de vraag hoe groepen mensen de gevolgen van de overstromingen beleven (*de subjectief waargenomen ruimte*). De toerist ziet zijn vakantie letterlijk in het water vallen, de natuurlief-

De overstroming van de Elbe werd in de Duitse media behandeld als een nationale *Katastrophe*.

Uit de reconstructie valt af te leiden dat vooral de massamedia een grote rol hebben gespeeld bij de iconisering van het stroomgebied van de Elbe als levensgevaarlijke regio met alle politieke, maatschappelijke en beleidsmatige gevolgen van dien.

Eigen regio

De handelingsgerichte benadering zoals hiervoor uitgewerkt leent zich in de klas bij uitstek voor het onderzoeken van beleidsmatige onderwerpen in de eigen regio. Zo kun je analyseren hoe plekken tot vakantie of recreatiegebied of cultureel erfgoed worden bestempeld. De vragen die de handelingsgerichte benadering stelt, zijn terug te vinden in domein A van de examenprogramma's, waarin staat dat leerlingen relevante informatie moeten kunnen selecteren, analyseren en interpreteren bij gegeven geografische vragen. Daarbij hoort ook: kritisch kijken naar de herkomst van de bronnen, en naar de bedoelingen en belangen die betrokken actoren hebben. Leerlingen kunnen die belangen ontdekken door kritisch te kijken naar allerlei media, maar ook naar beleidsrapporten, verslagen van politieke vergaderingen en interviews. Zo zien leerlingen hoezeer machtsverhoudingen doorspelen in de inrichting van de ruimte. En ook wat in de politieke realiteit de mogelijkheden en onmogelijkheden zijn voor het creëren van nieuwe ruimtes en het veranderen van bestaande ruimtes. •

Meer informatie: www.ru.nl/socgeo/vakdidaktiek

Bronnen

- Rhode-Jüchtern, T. 2009. *Eckpunkte einer modernen Geographiedidaktik*. Friedrich Verlag, Seelze.
- Dickel, M. & D. Kanwischer 2006. *TatOrte. Neue Raumkonzepte didaktische inszeniert*. Lit Verlag, Berlin.
- Werlen, B. 2010. *Gesellschaftliche Räumlichkeit 2. Konstruktion geographischer Wirklichkeiten*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- www.unijena.de/Publikationen_page_96805.html: selectie van publicaties van vakdidactici van de Universiteit Jena.
- www.schulgeographenthueringen.de/Raumkonzepte.pdf: het gebruik van verschillende ruimtebegrippen in het aardrijkskundeonderwijs in detail uitgewerkt aan de hand van het voorbeeld van de overstroming van de Elbe in 2002.

hebben maakt zich zorgen over de extreme hoeveelheden gifstoffen die door de overstroming in het water terecht komen, terwijl de bewoner van een volledig verwoest huis een drama meemaakt waar hij niet zomaar overheen komt. De lokale politicus ziet in de overstroming juist een enorme kans voor een volledig nieuw en vooruitstrevend waterschapsbeleid. Omgekeerd kan de lokale veerpontondernemer alleen met financiële hulp van derden zijn verwoeste veerboten laten herbouwen, en daarmee zijn bedrijf redden. Vanuit deze benadering kan de aardrijkskundedocent leerlingen vragen naar de overeenkomsten en verschillen in subjectieve zienswijzen, en naar de samenhang tussen de subjectieve zienswijzen van bepaalde groepen en de analyse van de eerste twee benaderingen. De docent die voor elkaar krijgt dat leerlingen een ruimtelijk probleem vanuit zo veel gezichtspunten analyseren, mag heel trots zijn op zichzelf en op zijn leerlingen.

Vanuit de handelingsgerichte benadering (*ruimte als sociale constructie*) is hier nog een dimensie aan toe te voegen. De overstroming van de Elbe werd in de media met veel grote woorden beschreven: een zondvloed, de overstroming van de eeuw, enzovoorts. De gebeurtenis kreeg een catastrofale en dreigende klank, het overstromingsgebied werd afgeschilderd als een levensgevaarlijke regio. Zo groeide de overstroming van de Elbe uit tot een groot maatschappelijk probleem en ontstonden landelijke discussies over maatregelen om zulke wateroverlast in de toekomst te voorkomen. Dat roept de vraag op hoe er over de overstroming en het overstromingsgebied is gecommuniceerd (en gezwegen). Wie hebben zich laten horen tijdens de overstromingen? Hoe en met welke middelen hebben zij tijdens en na de overstroming gehandeld en wat heeft dat bij anderen losgemaakt? Waarom hebben zij dat gedaan; wat zijn de bedoelde en onbedoelde gevolgen geweest? Figuur 2 geeft een leidraad voor een handelingsgerichte benadering, waarbij we analyseren hoe het stroomgebied van de Elbe uitgroeide tot een icoon van het overstromingsgevaar. We vullen figuur 2 hier in: Gebeurtenissen worden door verschillende actoren tot catastrofe gemaakt, bijvoorbeeld door politici, planners, economen, bewoners en media. Uit al die actoren kiezen we de belangrijkste en analyseren hun handelingen.

Figuur 2: De handelingsgerichte benadering

De overstroming van de Elbe in Dresden als sociale constructie

Probleemstelling
Hoe, door wie en met welke gevolgen wordt de overstroming van de Elbe tot catastrofe gemaakt?

A Actoren

Actor 1 • Actor 2 • Actor 3 • Actor 4

B Soort actor

Technisch (materieel) • Politiek (overheid) • Sociaal (communicatie)

C Schaalniveau

Lokaal • Regionaal • Bovenregionaal • Nationaal • Internationaal

D Tijdsdimensie

Lange termijn • Middellange termijn • Korte termijn

E Doel van handeling(en)

F Handeling(en)

G Gevolgen van handeling(en)

Bron: Lezing van T. Rhode-Jüchtern

Figuur 1: Geografische benaderingswijzen

Ruimte als container

Hoe veroorzaken bepaalde (geo)factoren de overstromingen van de Elbe?

Ruimte als aan elkaar gerelateerde plaatsen

Welke samenhang bestaat er tussen het overstromingsgebied en andere plaatsen?

Ruimte als subjectief waargenomen ruimte

Hoe wordt het risico van overstroming van de Elbe en hoe wordt de gebeurtenis zelf subjectief waargenomen en beoordeeld?

Ruimte als sociaal geconstrueerde ruimte

Hoe, en door wie en met welke gevolgen wordt de overstroming van de Elbe tot een catastrofe gemaakt?

Overstroming van de Elbe in Dresden (2002)